

Jan Pilecki

AKTYWNOŚĆ UMYSŁOWA DZIECKA CHOREGO W PROCESIE DYDAKTYCZNO-WYCHOWAWCZYM

Wszelką aktywność człowieka można określić jako potencjalną, wyrażającą się w różnych formach, gotowość do działania. Stanem aktywności mierzymy stopień zaangażowania ucznia, który pozwala przewidywać przebieg i końcowe efekty procesu nauczania oraz jest warunkiem skutecznego wpływu treści kształcenia na rozwój wychowanka.

Aktywność jako zjawisko jest warunkiem koniecznym dla efektywności procesu uczenia się i we wszelkich jej pomiarach zajmuje obok innych zmiennych jakąś wielkość stałą (Czarniewicz 1962).

A. Gurycka (1978) wyróżnia cztery rodzaje aktywności ważne dla tworzenia programów działań człowieka, dla świadomego budowania przez niego własnej koncepcji życia, dla próby udzielenia samemu sobie odpowiedzi na pytanie, jak żyć i do czego dążyć. Są to: aktywność poznawcza, aktywność społeczna, aktywność samowychowawcza i aktywność prospektywna. Każdy rodzaj aktywności pozwala na odkrycie siebie, swoich pasji poznawczych, słabych i mocnych stron oraz pragnień.

Aktywność samowychowawcza i prospektywna uczą manipulacji sobą, samoregulacji, samokształcenia oraz kształtowania własnej wizji siebie i świata. Aktywność samowychowawcza i społeczna kształcą zdolności do regulacji wzajem-

nego układu "ja - świat", zaś aktywność poznawcza i perspektywna kształcą zdolność do regulacji wzajemnego układu "świat a ja, teraz i w przyszłości

Zdaniem A. Guryckiej (1977), wśród czynników wpływających na poziom aktywności, a pochodzących od ucznia ważne są te, które zależą od jego organizmu, np. stanu zdrowia, stopnia sprawności fizycznej. Człowiek chory, słaby, mało sprawny nie ma po prostu sił na aktywne uczestniczenie w procesie dydaktycznym lub też - jego działanie napotyka na wiele różnych przeszkód, które aktywność hamują.

Ważną rolę w pobudzaniu lub hamowaniu ludzkiej aktywności odgrywają także czynniki społeczne, a więc związane z oddziaływaniem ludzi na ludzi oraz takie czynniki fizyczne, jak klimat, ciśnienie atmosferyczne, pora dnia i roku, czy temperatura powietrza. Szczególnie zaś dzieci chore i kalekie łatwo ulegają wpływowi tych czynników.

Zdaniem Z. Putkiewicza (1971) ważną rolę w budzeniu aktywności poznawczej w procesie dydaktyczno-wychowawczym odgrywają motywy. Jak sądzi, motywy uczenia się są wynikiem uświadomienia sobie celu, jaki pragnie osiągnąć uczeń i jego potrzeb psychicznych. W miarę bowiem rozważania sobie przez ucznia okoliczności, w jakich się znajduje, uświadamiania sobie przezeń stojących przed nim zadań i celu, który pragnie osiągnąć, tworzą się określone motywy. Osiągając określone cele doraźne jednostka ucząca się zaspokaja jednocześnie własne potrzeby psychiczne, takie np. jak potrzeba uznania, osiągnięć, bezpieczeństwa. Pomiędzy motywami uczenia się, celami uczenia się i potrzebami psychicznymi ucznia istnieje ścisła współzależność, polegająca na tym, że jedno wzmacnia lub osłabia drugie.

Najdojrzałą i najtrwalszą formą aktywności poznawczej są zainteresowania, bardziej odporne na wygaszanie niż ogólna celowość świata. Ich kształtowaniu sprzyja właśnie działalność szkolna dziecka, chociaż nie zawsze proces ten jest do końca świadomie organizowany. W zainteresowaniach podstawową rolę odgrywa ciekawość badawcza (Gurycka 1977).

W psychologii istnieje wiele metod, które próbują uchwycić dynamikę związku jednostki - podmiotu działań z tłem społecznym. Należą do nich: monografia klasy jako metoda badań psychopedagogicznych oraz obserwacja topograficzna.

PRZEBIEG BADAŃ

Badaniami objęto 12 uczniów kl. VII z przewlekłymi chorobami układu oddechowego, w tym 7 dziewcząt i 5 chłopców. Był to zespół zintegrowany, przebywający w sanatorium przez okres przynajmniej 1 miesiąca oraz legitymujący się przeciętnymi wynikami w nauce. W zbieraniu materiału badawczego posłużono się obserwacją topograficzną według wzoru A. Guryckiej. Obserwację przeprowadzono w tej samej klasie na dwóch jednostkach lekcyjnych, na lekcji języka polskiego i matematyki kolejno po sobie następujących. W obu przypadkach były to lekcje poświęcone opracowaniu nowego materiału prowadzone przez osoby dobrze dzieciom znane.

Obserwacja prowadzona była przez dwie osoby, z których jedna obserwowała nauczyciela, a druga ucznia. Notowanie zachowań uczniów odbywało się na wcześniej przygotowanych kartkach obserwacyjnych według techniki obserwacji topograficznej proponowanej przez A. Gurycką (1967).

WYNIKI BADAŃ

Zgodnie z założeniami analizowano materiał badawczy w aspekcie aktywności grupy jako całości. W tym celu zestawiono w tabeli 1 wszystkie zaobserwowane zachowania uczniów na lekcji języka polskiego z uwzględnieniem poszczególnych etapów¹.

Liczba zachowań pozytywnych w toku całej lekcji wynosi 257, co daje 79% ogólnej liczby zachowań uczniów. W pierw-

Tabela 1

Częstość występowania różnych form aktywności badanych uczniów na Lekcji języka polskiego

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Razem																
P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N
↖	15	1	19	-	12	3	13	5	17	1	18	-	17	1	11	9	15	-	14	3	11	3	17	1	179	27			
+	6	-	3	-	1	3	1	2	5	-	4	1	3	-	1	1	4	-	4	-	1	3	1	-	34	10			
⊙	R	3	-	2	2	1	2	1	1	-	4	-	3	1	-	-	2	-	1	-	2	2	2	2	3	22	12		
P	LR	2	-	-	-	5	-	4	1	-	-	1	1	-	1	2	2	-	1	1	1	2	2	1	1	11	15		
⊙	⊗	-	-	1	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	1	1	4	-	2	-	-	-	-	-	-	11	1		
Razem	26	1	25	2	14	13	15	12	26	1	26	1	25	2	14	13	27	0	22	5	16	10	21	5	257	65			
Va	25	-	23	-	1	-	3	-	25	-	25	-	23	-	1	-	27	-	17	-	6	-	16	-	-	-			

Va - wskaznik aktywnoŃci

↖ - uzeń Ńlodzi tok lekcyj

+ - uzeń nie uwaŃa

⊙ - uzeń podnoŃci rŃkŃ

⊙ - uzeń zostaŃe wywoŃany do odpowiedzci R - uzeń rozmawia

⊗ - wywoŃany do odpowiedzci odpowiedza dobrze LR - uzeń krŃci Ńie

⊗ - wywoŃany do odpowiedzci odpowiedza Ńie

P - uzeń zadaje pytanie

szym etapie lekcji nauczycielka postawiła przed klasą 11 pytań i poleceń, co przy 12 uczniach winno spowodować (zakładając, że wszyscy uczniowie będą aktywni) 132 aktywne zachowania. W toku badań uzyskano jedynie 43 (32,5%) zachowania pozytywne i 14 (10,6%) zachowań negatywnych. 75,9% zachowań uczniowskich w tej części lekcji nie zostało przez badacza jednoznacznie zidentyfikowanych, czyli - jak można przypuszczać - była to aktywność pozorna.

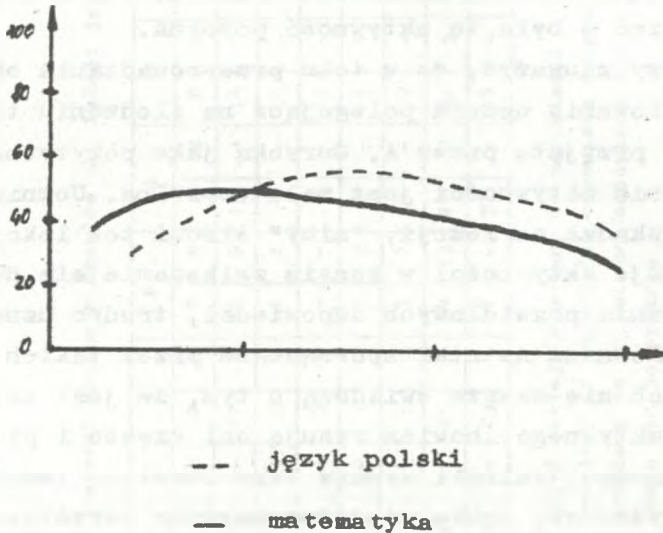
Należy zauważyć, że w toku przeprowadzania obserwacji forma zachowania ucznia polegająca na śledzeniu toku lekcji (→), przyjęta przez A. Gurycką jako pozytywna, w praktyce badania aktywności jest mało czytelna. Ucznia, który nie przeszkadza na lekcji, "niby" śledzi tok lekcji, ale nie wykazuje aktywności w sensie zgłaszania się do odpowiedzi i dawania prawidłowych odpowiedzi, trudno uznać za aktywnego. Również notatki sporządzane przez takich uczniów w zeszytach nie zawsze świadczą o tym, że jest to forma zachowania aktywnego, bowiem rysują oni często i piszą zupełnie coś innego, aniżeli wymaga tego omawiany temat lekcji. Wobec powyższego, takie niejednoznacznie określone formy aktywności poznawczej przyjęto w niniejszym opracowaniu jako formy niezidentyfikowane.

W drugim etapie lekcji nauczycielka przedstawiła 17 poleceń i pytań aktywizujących klasę, na które winna otrzymać 324 zachowania aktywne. W badaniach uzyskała 168 (51,2%) zachowań aktywnych, 41 (7,4%) zachowań negatywnych oraz 115 (41,4%) zachowań nie zidentyfikowanych.

W trzeciej części lekcji na ogólną liczbę 58 zaobserwowanych zachowań, 46 miało charakter pozytywny. Nauczycielka chcąc zaktywizować zespół zadała 9 pytań. Obliczony - podobnie jak w poprzednich etapach - procent globalnej aktywności wynosił 43,5, przy 11,1% zachowań negatywnych i 45,4% zachowań nie zidentyfikowanych.

Wykreślona krzywa aktywności badanych uczniów na lekcji j. polskiego wykazuje wzrost w początkowej i środkowej

Krzywe obrazujące przebieg aktywności
na lekcjach języka polskiego i matematyki
w kl. VII

fazie lekcji oraz niewielki (8%) spadek w fazie końcowej. Można przypuszczać, że aktywność uczniów w danym etapie jednostki dydaktycznej jest uwarunkowana nie tylko czasem trwania lekcji, lecz również treścią i formą tych zajęć. W jednostce dydaktycznej będącej przedmiotem badań, czynności uczniów były ściśle zsynchronizowane z czynnościami nauczyciela, stąd też poziom aktywności zależał od charakteru tych czynności.

W analizowanej lekcji nauczycielka mobilizowała uczniów nie tylko do lekcji jako całości, ale także do realizacji określonych celów i zadań. Stąd w pierwszej kolejności starała się uświadomić uczniom owe cele oraz stojące przed nimi zadania. W ten sposób budziła u nich odpowiednie nastawienia i pozytywną motywację.

Pożądaną postawę uczniów wyzwalał prawdopodobnie problemowy tok lekcji, który zapewniał wszystkim uczniom aktywny udział w procesie dydaktycznym. Jest to ważne w przypadku dzieci astmatycznych, które charakteryzują się męczliwością, a co za tym idzie rozpraszeniem uwagi, co potwierdzają uzyskane wyniki. W grupie zachowań negatywnych 90% stanowił brak koncentracji uwagi (kręcenie się oraz rozmowy).

W toku obserwacji lekcji matematyki zanotowano 313 zachowań uczniów. 203 zachowania dotyczyły aktywności poznawczej uczniów, a 110 zachowań miało charakter negatywny.

W pierwszym etapie lekcji² trwającym 15 minut i poświęconym powtórzeniu wiadomości zaobserwowano 82 zachowania aktywne, co przy 14 poleceniach nauczyciela stanowi 48,2% globalnej aktywności, reakcji nieprawidłowych było 14 (61%), a pozostałe 72 (45,7%) oceniono jako zachowania nie zidentyfikowane.

W drugim etapie lekcji wystąpiły 103 aktywne zachowania uczniów, co przy 21 poleceniach nauczyciela stanowi 40,8% globalnej liczby zachowań. Daje się zauważyć znaczny spadek aktywności badanych w stosunku do części pierwszej. Temat lekcji tylko w pewnym zakresie odnosił się do znanych uczniom wiadomości, a problemy stawiane do rozwiązania sprawiały im sporo trudności, co wymagało pomocy ze strony nauczycielki.

Trzeci etap trwał 6 minut i wystąpiło w nim 18 zachowań pozytywnych przy ogólnej liczbie 72. W odniesieniu do 5 poleceń nauczyciela aktywne reakcje stanowiły 30%. W tej części lekcji dał się zauważyć znaczny spadek aktywności w porównaniu do drugiego (10,8%) oraz do pierwszego (18,2%) etapu. W dużym stopniu zwiększyła się liczba zachowań negatywnych (61%).

Analizując aktywność uczniów, zaprezentowaną podczas poszczególnych etapów lekcji, daje się zauważyć wysoki wskaźnik aktywności pierwszego etapu. W czasie sprawdzania wia-

Средстотитловод6 выетерпованиа р6снрых форм актывносод баданых уснрд6в на леконд математики

Табела 2

Uozeh Zachov- vante	1		2		3		4		5		6		7		8		9		10		11		12		Razem		
	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P	N	P
↖	10	3	7	6	6	3	8	3	9	4	4	4	6	9	5	4	8	3	7	3	11	3	7	7	88	52	
+	5	1	5	1	6	2	4	3	7	-	7	1	3	1	2	3	8	2	5	1	4	2	3	3	59	20	
⊙	2	-	1	-	2	-	2	2	1	-	3	-	2	1	2	3	2	-	4	1	4	2	1	2	26	11	
P ⊕ R	1	-	1	-	2	-	-	2	2	-	1	-	2	1	3	-	-	-	1	1	-	2	-	2	9	11	
⊙	2	-	2	-	2	-	1	-	4	4	1	1	1	-	-	1	2	-	3	1	-	-	1	21	4		
Razem	20	6	16	10	18	8	15	11	23	4	19	7	14	12	9	17	20	6	19	7	19	7	11	14	203	110	
Va	14	-	6	-	10	-	4	-	19	-	12	-	2	-	8	-	14	-	12	-	12	-	3	-	-	-	

domości z poprzednich lekcji nauczyciel umiejętnie sterował emocjami uczniów oraz umożliwił im aktywny udział w analizowaniu problemów, będących przedmiotem sprawdzania wiadomości z poprzednich lekcji. Prawdopodobnie duża aktywność badanych w pierwszym etapie lekcji wyczerpała ich psychofizyczne możliwości i to spowodowało spadek aktywności w etapie drugim. Należy też zauważyć, iż lekcja matematyki była trzecią z kolei jednostką dydaktyczną w tym dniu. Ponadto lekcja charakteryzowała się przewagą treści abstrakcyjnych, co nie sprzyjało koncentracji uwagi.

DYSKUSJA WYNIKÓW

Porównując aktywność klasy na lekcji języka polskiego i matematyki (zob. wyk. 1) zauważa się, że lekcja języka polskiego przebiegała przez dłuższy czas na wyższym, w miarę ustabilizowanym, poziomie aktywności. Być może czynnikiem aktywizującym badanych był duży ładunek emocjonalny tkwiący w temacie oraz w przekazie nauczyciela prowadzącego lekcję.

Materiał empiryczny dostarczył przesłanek do przypuszczeń, że aktywność dziecka uwarunkowana jest różnorodnymi czynnikami, wśród których na czoło wysuwają się zainteresowania. Np. Piotr uzyskał na lekcji j. polskiego wskaźnik aktywności poznawczej równy 1, a na lekcji matematyki 10, zaś wskaźnik Jurka wynosił odpowiednio - 27 i 14. Innym ważnym czynnikiem warunkującym poziom aktywności poznawczej jest motywacja uczenia się. Np. Waldek wykazał dużą motywację do nauki wyrażającą się w koncentracji uwagi i aktywności w czasie lekcji, uzyskując z j. polskiego $W_a = 19$, a z matematyki 25.

Analiza wyników badań empirycznych wykazuje ponadto zapotrzebowanie ze strony nauczycieli na wiadomości odnośnie metod i technik badania aktywności poznawczej. Dotyczy

to zwłaszcza nauczycieli placówek leczniczo-wychowawczych. Poczynione obserwacje pozwalają ponadto na stwierdzenie, że uczniowie z przewlekłymi chorobami uczestniczą w lekcjach i zajęciach, które nie sprzyjają rozwojowi ich aktywności umysłowej. Ich stan zdrowia powoduje często, że nauczyciele prowadzą lekcje i zajęcia zbyt oszczędzając chore dzieci. Tymczasem takie stanowisko nie zawsze jest uzasadnione, bowiem uczeń zakwalifikowany do II stopnia wydolności wysiłkowej jest - jak wykazała analiza materiału - bardziej aktywny niż jego koledzy znajdujący się na I stopniu wydolności. Prawdopodobnie mamy tu do czynienia ze swoim rodzajem kompensacji - dziecko mniej sprawne fizycznie dowartościowuje się niejako zwiększoną aktywnością umysłową na lekcji.

W tych przypadkach umiejętne wykorzystanie aktywności poprzedzone trafną diagnozą stanowić może istotny czynnik terapeutyczny w procesie dydaktycznym.

PRZYPISY

¹ Temat: Obrządek dziadów na podstawie dramatu A. Mickiewicza.

I etap: Sprawdzenie zadania domowego, przypomnienie: czym była uroczystość dziadów, skąd A. Mickiewicz czerpał inspirację do napisania dramatu

II etap: Przedstawienie obrządku uroczystości, wskazanie na pomieszenie obrzędów pogańskich z chrześcijańskimi - zapis w tabeli

III etap: Podsumowanie lekcji

² Temat: Punkty symetryczne względem osi układu współrzędnych

Etap I 15': Sprawdzenie zadania domowego, powtórzenie wiadomości o układzie współrzędnych i o warunkach, jakie muszą spełniać punkty symetryczne względem danej prostej

Etap II 24': Sformułowanie problemu:

Wykonaj polecenia dla każdego z podanych punktów: $a = (1, 2)$, $b = (-2, 3)$, $c = (-4, -1)$, $d = (5, -2)$, $e = (-0, 4)$, $f = (-2, 0)$, $g = (3, 0)$

- a) narysuj układ współrzędnych, b) znajdź punkt o danych współrzędnych, c) znajdź punkt symetryczny dla niego względem osi x, d) znajdź punkt symetryczny dla niego względem osi y, e) określ współrzędne otrzymanego punktu, f) porównaj współrzędne punktu danego i otrzymanego

Etap III 6': Utrwalanie zdobytych wiadomości - wykonanie ćwiczeń

LITERATURA

- Czarniewicz M., Aktywność społeczna dziecka, Warszawa 1962, PZWS.
- Gurycka A., Obserwacja topograficzna, "Psychologia Wychowawcza" 1967, nr 2.
- Gurycka A., Psycholog programowcom i wychowawcom pod rozważę, "Psychologia Wychowawcza" 1978, nr 3.
- Gurycka A., Monografia klasy, "Psychologia Wychowawcza" 1982, nr 2.
- Putkiewicz Z., Motywy szkolnego uczenia się młodzieży, Warszawa 1971, PZWS.